

Ege Bölgesi'nde Dokumacılık: İkinci Dünya Savaşı Süreci

Weaving in the Aegean Region: The World War II Period

Arş. Gör. Pakize Çoban Karabulut

Öz

1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye savaş sonuna kadar sıcak savaşın dışında kalmasına rağmen savaş-tan sosyal, ekonomik ve kültürel olarak etkilenmiştir.

Savaşın yarattığı ekonomik kriz ve ticaret yollarındaki sıkıntıdan dolayı, ithalatın büyük oranda durdurulması ve ihtiyaçların halk tarafından karşılanması ile sorunların çözüleceğine inanılmıştır. Bu süreçte hükümet tarafından köylülere el tezgâhları ve iplik dağıtılarak, giyim ihtiyaçlarının karşılanması ve onlara yeni bir gelir kapısı oluşturulması hedeflenmiştir. Köylülere el tezgâhlarının kullanımı hakkında bilgi verilmesi için, dağıtımlar uzman ekiplerin katılımı ile yapılmıştır. Ayrıca el tezgâhlarının kullanımının yaygınlaşması amacıyla halkevleri tarafından kurslar açılmıştır. Savaş yıllarında ve sonraki dönemde dokumacılık kırsal kesim için kurtuluş yolu olarak görülmüş, ancak savaş yıllarındaki olumsuzluklardan dolayı dokumacılık savaş sürecini geçiştiren bir uğraştan öteye gitmeyi başaramamıştır. Çalışmada, o dönemdeki hükümetin dokumacılık ve kooperatifçilik ile ilgili politikaları ve etkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dokumacılık, İkinci Dünya Savaşı, Ege Bölgesi, Kooperatifçilik, Pamuk

Abstract

During World War II, which started with the attack of German forces to Poland in 1939, although Turkey stayed out of the war till the end of the war, it was affected in social, cultural and economical aspects.

Due to the problems in the trade routes and the economic crisis created by the war, it was believed that the problems could be solved by both the cessation of import at a great extent, and meeting the needs through local people. During this process, the government aimed both to meet the clothing needs of the villagers and to create a new revenue stream, by distributing hand machines and yarn to them. The distributions were made with the participation of teams of experts in order to provide information about the use of the machines to villagers. Also, courses were opened by the community centers in order to extend the use of machines. During the years of the war and the following period, weaving was seen as a way of salvation for rural communities. But, weaving failed to go beyond a process for surviving the war due to the negative conditions of the war years. In this work, the policies of the government of the period concerning weaving and cooperative activities and their effects were studied.

Keywords: Weaving, World War II, Aegean Region, Cooperative, Cotton

Giriş

Dokumacılık insanlığın ilk çağlarında yarattığı ilk sanatlardan birisidir. Özellikle Selçuklular devrinde Asya'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçler ile birçok Türk aşireti Anadolu'da iskân edilmiştir. Anadolu'ya gelen Türk grupları ile dokumacılık yaygın bir uğraş haline gelmiş ve gelişme göstermiştir. Bir el sanatı olan dokumacılık Ege Bölgesi'ne de Orta Asya'dan bölgeye gelen Türkmen ve Yörükler tarafından getirilmiş ve geleneksel Türk göçmen kültürünün izlerini taşımıştır.

XX. Yüzyıl ortalarına kadar Ege Bölgesi'nde her il bir dokuma merkezi gibiydi. Bunların içinde Manisa, Uşak, İzmir, Aydın, Afyon, Denizli ve Muğla en önemlileriydi. Dokunan halılar Avrupa'ya da ihraç edilmiştir. Bu nedenle, halıcılık, Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm Ege vilayetlerinde ve kazalarında önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Uşak'ta halkın en başta gelen geçim kaynakları arasında yer almıştır. Isparta ve çevresinde de dokumacılık 12. ve 13. Yüzyılda bölgeye gelen Türkmenler ile ön plana çıkmaya başlamıştır ki Isparta halıcılık ve kilimciliği bu tarihten sonra yaygın bir uğraş haline gelmiştir. Isparta'da el tezgâhlarında kilimler, halılar ve şalvarlık kumaşlar dokunmuştur (Deniz, 2000, s. 106; Uşak, s. 100; Dulpucu, vd., s. 120). Isparta'da halıcılık sanatı öteden beri vardır. Ancak ilk zamanlarda satılık halıdan ziyade meraklı kimselerin evlerinde kendilerine mahsus kurdukları tezgâhlarda ihtiyaç ve zevklerine göre halı ve seccade gibi çeşitli dokuma yapılmıştır (Katırcıoğlu, 1958, s. 77). Manisa'da da dokumacılık tarih boyunca ekonomik bir rol oynamıştır. Aynı şekilde, dericilik, demircilik, bakırcılığın yanı sıra, Alaca dokumalarıyla Osmanlı coğrafyasında ün kazanan Burdur da 1940'lı yıllara kadar sanatkârlık ve ticaretteki bu yapısını koruyabilmiştir (Bayçin, 1945, s. 7; Uysal 2011, s. 138).

Burdur'da dokumacılık kadar halıcılık önemliydi. Arazisi dar ve iklimi sert köylerde orta halli ve yoksul ailelerin büyük çoğunluğu için halıcılık önemli bir uğraş olmuştur. Halı dokunması için gerekli ip, boyalı olarak Uşak veya Isparta'dan getirtilmiştir. Kilim dokumasında Burdur köylerinin önemli bir yeri vardır ki yapılan kilimler özellikle yün ve kıldan yapılmıştır (1967 Burdur İl Yıllığı, s. 232). Çanakkale de Kuzey Batı Anadolu'da halıcılığın üretim merkezlerinden birisidir. Bölgede halıcılık göçebe Türk kültüründen

gelmektedir. Çanakkale yöresi halıcılığı, Anadolu geleneksel halı bölgeleri içinde dejenerasyondan en az etkilenen bölgedir. Halı dokumacılığında bölgede Ezine önemli bir yer teşkil etmektedir (Yavuz 2008, s. 198). Manisa'da da diğer Ege vilayetlerinde olduğu gibi Türkmen ve Yörüklerin bölgeye gelmesiyle dokumacılık daha yaygın bir faaliyet olmuştur. Anadolu'da Türk halıcılığı içinde Türkmen ve Yörük halıları kendine özgü özellikleriyle tanınmıştır. Bu nedenle halılar dokundukları yerin adıyla adlandırılmıştır. Gördes halısı, Kula halısı, Demirci halısı gibi (Manisa'95 1995, s. 295).

Kırsal alanda yaşayanların büyük bir kısmı ziraat ve hayvancılık ile uğraşmasına rağmen ek gelir olmasından dolayı tarlada çalışmadıkları zamanlarda dokumacılıkla uğraşmalarının sağlanması için 1940 yılında 17 vilayete örnek olarak tezgâh ve çıkırıklar gönderilmiş, bazı yerlerde de gezici ustalarla kurslar açılmıştır (Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Yasama Yılı, 14. Cilt Fihristi, 1. Birleşim: 6.). Zirai çalışmalara uygun olmayan Denizli, Buldan ve Sarayköy gibi yerlerde el tezgâhları ile daha fazla ilgilenilmiş ve yıllık üretim miktarı daha fazla olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yaşanan sıkıntılar devlet politikalarında etkili değişimlere sebep olmuş, bu değişimlerden dokumacılık da etkilenmiştir. El tezgâhlarının kullanımının artması için, İktisadi Vekâleti, el tezgâhı üretimini ve dağıtımını desteklemiş, böylece el dokumacılığı, modern sanayi üretimi ile başa baş rekabet edebilir duruma gelmiştir (Aydın Gazetesi: 2 Mayıs 1940).

Kooperatifler, köylünün kazancının köylüde kalması için, köylüye ucuz hammadde vererek, üretilen malların yüksek fiyattan satılmasını sağlayan demokratik bir örgüt biçimi olarak tanımlanmıştır (Mülayim, 1993, s. 5; Mülayim, 1999, s. 21-25; TARİŞ Bank Tarihi, 1993, s. 15; Mülayim, s. 153-154). Türkiye'nin milli gelirini oluşturan tarım sektörü ve savaş yıllarında yeni bir gelir alternatifi olan dokuma sektörü, savaş buhranının güçlü etkisinin hissedildiği yıllarda, ihracat-ithalat ve yedek malzeme sıkıntılarının yaşanmaya başlaması ve bu işleri yapanların genelde köy kökenli olması, köylere yakın yerlerde kurulan kooperatiflere yönelimi arttırmıştır (Mülayim, s. 18-19). Hükümet de savaş yıllarında dokumacılığın gelişmesinin sağlanması ve daha yaygın bir uğraş haline alması için köylere el tezgâhı göndermesinin yanı sıra dokuma kooperatiflerinin de sayılarının artırıl-

masıyla ilgili çalışmalar yapmıştır (Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Yasama Yılı, 14. Cilt Fihristi, 1. Birleşim: 6.). Ancak savaş koşullarında yetersiz kalan kooperatif uygulamalarından dolayı, hammadde sıkıntısının daha ciddi yaşanmasının önüne geçilmesi için, hükümet, Milli Korunma Kanunu ile birçok sınırlama getirmiş ve hammadde sağlamak için yeni yollara yönelmiştir.

Dokumacılık ve Kooperatifçilik

1929 Ekonomik Krizi Ege Bölgesi'nde dokumacılığı olumsuz etkilemiştir. Özellikle 1931 yılından itibaren halıcılık durma noktasına gelmiştir. 1929 Ekonomik Krizi diğer Ege vilayetlerinde olduğu gibi Afyon'da da dokumacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir (1973 Uşak İl Yıllığı, s. 193; Afyon İli Raporu 1996, s. 11).

Denizli'de de dokumacılık ekonomik krizden etkilenmiştir, ancak krize rağmen ayakta kalmayı başaran aileler dokumacılığı devam ettirmeyi başarmıştır. Dokumacılık, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda desteklenecek sektörlerin ilk sıralarında yer almasının da etkisiyle, 1933'ten itibaren büyüme eğilimine girmiştir. 1930'ların ikinci yarısında ev sanayisi olarak gelişen dokumacılıkta, kooperatifleşme hareketiyle yeni bir dönem başlamıştır. Kooperatiflerin ilki, 15 Şubat 1935'te Kal'ede Dokumacılar Kooperatifi adıyla faaliyete geçmiş, 7 Mayıs 1935 tarihinde Babadağ'da ikinci bir kooperatif kurulmuştur (Büke, vd., s. 22).

1933 yılına kadar İzmir'de 10 adet halı dokuma fabrikası bulunmaktaydı (Tan, 1938, s. 67). 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri" yasasına dayanarak 1942 yılına kadar Batı Anadolu'da pamuk üreticileri 10 yerde kooperatiflerini kurarak örgütlenmiştir. 1937 yılında Nazilli'de, 1940'da Aydın, Koçarlı, Tepeköy, Dalama, Sarayköy, Söke'de, 1941'de Selçuk ve Bayındır'da, 1942'de de Tire Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuştur (Martal vd., 1993, s. 218).

Denizli'de de dokumacılık, 1937 yılında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın açılmasıyla uğradığı iş gücü kaybına rağmen büyümesini sürdürmüştür. Denizli dokumacılığı 1939 yılında kooperatifleşmeye hız vererek büyümeyi devam ettirmiş, Denizli Dokuma Kooperatifi, Buldan Kooperatifi ve Kızılcabölük Kooperatifi kurulmuştur. 1939 yılında Denizli'de %90'ı ilçelerde olmak üzere 10.000 civarında el tezgâhı vardır (Büke vd., s. 27).

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte, köyün kalkınma davası ile ilgili yapılan çalışmalarda, köylü sadece ziraat ve hayvancılık ile ilgilenmekle kalmayıp, kendisine boş zamanlarında evde de çalışma olgusu kazandıran, el dokumacılığı sektörünü de meslek edinmiştir (Makal, 2011, s. 360). İktisat Vekâleti, köylülerin küçük el tezgâhlarında yaptıkları dokuma işlerini daha verimli bir hale getirmek için çalışmalar başlatmıştır (Balıkesir Gazetesi, 5 Şubat 1940). Köylerde, el tezgâhları ve çıkırıklar bu işe yatkın ustalarla birlikte birçok vilayete dağıtılmış ve kurslar açılmıştır (Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 3. Yasama Yılı, 14. Cilt Fihristi, 1. İnikat: 6; Afyon Haber Gazetesi, 5 Şubat 1940).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Burdur dokumacılığı yeniden canlanmış ve ülkenin her tarafına Burdur dokumaları gönderilmiştir. Burdur'da 1924 yılında kurulup 1931 yılında esaslı faaliyete geçen Dokumacılar Cemiyeti'nde 1931'de 2.600, 1938'de 3.500 tezgâh kayıtlıydı. 1935 yılında ise 3.000'e yakın dokumacı önemli gelir elde etmiştir. Ayrıca dokumacıların iplik ihtiyaçlarının kolay temin edilmesi ve dokuma işlerinin devamının sağlanması amacıyla 1935 yılında 40 ortak ve 600 lira sermaye ile bir kooperatif kurulmuştur. 1939 yılın kooperatifin 300'den fazla ortağı ve 5.000 liraya yakın sermayesi bulunmaktaydı. Burdur'da dokunan halılar Isparta'ya sevk edilerek Isparta Halısı adıyla piyasaya sürülmüştür (Saden, 1939, s. 5; Kayacan, 1991, s. 31). Isparta halısı adıyla etiketlenen halılar bu isimle 1920-1940'lı yıllarda Avrupa'da yılda 100.000 m²'ye yakın bir pazara ulaşmıştır (Dulupçu, vd., s. 121). Savaşın sona ermesiyle dokumacılık önemini kaybetmiş ve bazı sanatkârlar halıcılığa başlamıştır. Manisa Gördes Halıcılığı ise savaştan sonra Sarioğulları diye bilinen ailenin 1940 yılında Gördes'te yeni bir halı atölyesi açmasıyla yeniden canlanma çabası içine girmiştir. XX. Yüzyıla kadar Gördes'te ve Gördes'e bağlı köylerde her evde bir halı tezgâhı bulunmaktaydı (Kayacan, 1991, s. 31; Deniz, 2000, s. 107).

Savaş yıllarında dokumacılık sektöründe, el tezgâhlarındaki üretim oldukça etkili olmuş, Sümerbank ve özel fabrikaların toplam üretimi kadar üretim yapılmıştır. El tezgâhlarına önem veren en önemli vilayetlerden birisi, savaştan hemen önceki yıl, nüfusunun %58'i el dokumacılığı ile geçinen Denizli, diğerleri ise Burdur ve Isparta'dır (Kooperatifçilik Dergisi, 1941, s. 7-12; Mortan vd., 2009, s. 18; Saden, 1939, s. 5). Bunu, Uşak İlçesi, Muğla ve Aydın vilayetleri takip etmiştir (Uşak, s. 99; Akça, 2002, s. 178-179; BCA,

030-0-010-000-000-168-166-14). Bu durumda dokumacılığın Ege Bölgesi'nin geçim kaynakları arasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Aydın vilayeti, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve önceki dönemlerde, tarımda çeşitliliğin hedeflendiği, buna uygun bir toprağa ve iklime sahip bir vilayet olarak tanınmıştır. Ayrıca dünyada en iyi cins pamuğun yetiştiği toprağa da sahiptir. Bu nedenle, bu pamuğun dış piyasaya tanıtımı ve köylü açısından uygun fiyatlarla satışının yapılabilmesi için, kooperatifçilik uygun bir tercih olarak görülmüştür. Ayrıca savaşın olumsuz etkisini azaltmak amacıyla tarımsal üretimi arttırmak için yapılan, Menderes Havzası'ndaki sulama kanallarının onarımı ile pamuk tarımına ilgi de artmaya başlamıştır. Yetiştirilen mahsule müşteri bulunması, ürünün uygun fiyatla satılmasının sağlanması, uygun ve sağlıklı bir şekilde depolanması kooperatifçilik ile gerçekleşmiştir. Pamuk Satış Kooperatifleri'nin kurulması düşüncesi 1939 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'nde ortaya atılmış ve hükümetin bu konu üzerinde önemle durması sonunda kanunlaşarak, uygulamaya konulmuştur. Bu sayede Türk pamukçuları için ürününün satılmaması, elde kalıp kurtlanma korkusu ve ambarda çürüme endişesi ortadan kalkmıştır (Aydın Gazetesi, 20 Şubat 1940).

Ege'de kooperatifçiliğin gelişmesinde önemli rol oynamış olan Nazmi Topçuoğlu'nun, Refik Saydam Hükümeti'nde Ticaret Vekili olması da bu gelişmede etkili olmuştur. Dokumacılık ile ilgili kooperatifler, sadece kuruldukları köylerde değil, çevre köylerle de iletişime geçerek kapsamlı bir çalışma yapmayı amaçlamasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı bu amaçlarını sadece buldukları köyle sınırlandırmak zorunda kalmışlardır (Atlı, 1943, s. 27). İplik dağıtımının devlet tekelinde olması, üretimin garantili ve karlı bir fiyattan satın alınması, üreticilerin kooperatifler halinde örgütlenmesi, sadece üretimin arttırılabileceği ve kolayca denetlenebileceği umudunu değil, aynı zamanda üreticilerin tüccar boyunduruğundan kurtarılacağı umudunu da doğurmuştur (Tekeli vd., 2004, s. 443-444). Savaşın başladığı yıllarda, dış ticaret bağlantılarının birçoğunu kaybeden Türkiye, üretim ve tüketimini tamamen Türk malı olarak şekillendirmeyi hedeflemiştir. İpliğin azalması nedeniyle devlet iplik sanayisine el koyarak, kooperatifçiliğin yaygınlaşmasını desteklemiştir (Balıkesir Gazetesi, 9 Ocak 1940). İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkisi azaldıkça koşulların daha da iyileşeceği ve kazançların daha fazla artacağı tahmin edilmiştir (Aydın Halkın Dili Gazetesi, 22 Ağustos 1941).

Savaş şartlarında, köylüyü üretime teşvik etmeyi amaçlayan kooperatifler, değişen hava koşullarında bile, müstahsilleri, tohumlarını zamanında ekmesi amacıyla tarımsal makine kullanımına yönlendirmişti (Aydın Halkın Dili Gazetesi, 25 Ağustos 1941). 46 numaralı Aydın Pamuk Satış Kooperatifi, traktör ve motor sahibi ortaklarının mazot, benzin, gaz ve makine yağı gibi mahrukat ihtiyaçlarını sağlamak için de çiftçilere destek vermiştir. Bu malzemelere gerçekten ihtiyacı olanların tespit edilmesi ise kooperatifler için zor bir görev olmuştur (Aydın Halkın Dili Gazetesi, 7 Ocak 1942; Aydın Halkın Dili Gazetesi, 9 Nisan 1942).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de fabrikasyon faaliyetlerinin artması sonucu Burdur dokumacılığı önemini kaybetmiştir (1967 Burdur İl Yıllığı, s. 232). İkinci Dünya Savaşı'nda Uşak'ta tezgâh sayısı 150'ye kadar düşmüş ve zaman zaman bu tezgâhlar da çalışmamıştır. Bunun üzerine, satış imkânları azalan halıcılar maliyeti düşürüp, halılarını herkesin alabileceği kaliteye indirmek zorunda kalmıştır. Ancak bu da halı satışlarının arttırılmasını sağlamamış, yalnız dokunan halıların kalitesi düşürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve Amerika'dan sipariş olmaması, halıcıları iç piyasa için üretim yapmak zorunda bırakmıştır (1973 Uşak İl Yıllığı, s. 196).

Dokumacılık sektörü savaşın bitmesiyle yurt dışından yoğun ve ucuz olarak ithal edilen dokuma karşısında uzun süre ayakta duramamıştır. İhraç olanaklarının azalmasıyla hem ihracat gelirlerinin düşmesi hem de ithal dokuma karşısında yerli dokumaların piyasada geri planda kalması savaş sonrası dönemde dokumacılığın ciddi bunalım yaşamasına neden olmuştur.

Uygulanan Politikalar

Dokumacılık sektörü ile geçimini sağlamak isteyen bir kişi biraz sermayeye ihtiyaç duymaktadır. Sermaye bulamayanlar ise belli sermayedarların işçisi durumuna düşmüştür. Bu işçiler de diğer maden ve fabrikada çalışan işçiler gibi karın tokluğuna çalışmışlardır. Bu durumdan kurtulmak amacıyla kooperatiflerin kurulması ile üreticiye kredi imkânı sağlanmış ve üretici rahat bir nefes almıştır. Ayrıca, bu kişilere, kurulan birkaç dokuma kooperatifi ile İstanbul'da Halk Sandığı aracılığıyla da kredi imkânı sağlanmıştır (Aydın Gazetesi, 13 Ağustos 1940). Devlet fabrikaları savaş koşullarında fazla iplik verememiş, Yedikule ve İzmir Fabrikaları ise talebin fazlalığından dolayı

peşin para ile iplik satışı yapmıştır (Aydın Gazetesi, 3 Mayıs 1940). Dokuma el tezgâhı bulunanların ihtiyacı olan pamuk ipliği, 19 Mart 1941'den itibaren ise vesika ile yalnız Ziraat Bankası tarafından karşılanmıştır. Böylelikle banka, sadece zirai işlerde değil, ihtiyaç olan her alanda kredi desteği vermeye devam etmiştir. Ayrıca, köylülere dağıtılan tezgâhlar için İktisat Vekâleti tarafından kurslar açılmıştır (Aydın Gazetesi, 2 Nisan 1941). El dokumacılığını geliştirmek ve üretimi arttırmak amacıyla 1940 mali yılı İktisat Vekâleti bütçesine 310.000 lira verilmiş, 1941 bütçesine ise 400.000 lira verilerek, el dokumacılığına her yıl daha fazla önem verildiği vurgulanmıştır (Aydın Gazetesi, 25 Nisan 1941). El tezgâhı dokumacılığının yaygın olduğu yerlerden başlanarak, dokumacıların kooperatifleştirilmesi için yapılan çalışmalar 1941 yılında da devam etmiştir. Yapılan çalışmalar ile 1940 yılında 8 tane olan el tezgâhı dokumacılık kooperatifi sayısı 1941 yılında 25'i bulmuştur (Aydın Gazetesi, 8 Ekim 1941). Denizli'de dokumacılık, arazi şartlarından dolayı halkın daha fazla geçim kaynağı olmuştur. Savaşın neden olduğu iplik sıkıntısının giderilmesi için Denizli'de 15 tane dokuma kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatifler birbiri ile de ilişki kurarak, işlerin hızlanmasını sağlamıştır. Hatta Isparta'nın Senirkent İlçesi ve Aydın'ın Karacasu İlçesi dokumacıları tarafından kurulan kooperatif ile de bağlantı kurmuşlardır. Ancak, iplik ihtiyacı çok fazla olduğu için, kooperatifler birbirlerine iplik satarken üzerlerine belli oranlarda kar koymuşlardır. Bu nedenle, kooperatifler arasındaki satışlarda sabit fiyat uygulamasına gidilmiştir. Dokumacılara ihtiyaçlarına yetecek iplik verilmesi için Denizli dokuma sermayedarları tarafından bir milyon lira tahsis edilmiş ve Denizli'de ihtiyacı karşılayacak bir iplik fabrikası kurulması düşünülmüştür. Bu fabrikanın kurulması halinde ihtiyaç olan pamuğun vilayet ve çevresinde yetişmesi sayesinde Denizli ve çevresindeki dokumacıların iplik ihtiyaçları her zaman karşılanabilecek ve bu şekilde dokuma sektörünün de korunup, gelişmesi sağlanabilecekti (Aydın Gazetesi, 18 Ocak 1942).

El dokuma tezgâhları İkinci Dünya Savaşı döneminde en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur. Bu tezgâhların ham maddesi olarak bilinen fabrika yapımı bükülmüş ipliklerin, dokumacılığa olan yoğun ilgiden dolayı azaldığı ve fiyatlarının arttığı hatta satışına sınırlama getirildiği zamanlar olmuştur. Bu nedenle kooperatif üyesi üreticiler daha uygun ve toptan fiyattan iplik almaya çalışmıştır (Akça, 2002,

s. 179). Güzelyayla Kooperatifi, 40 dokumacının katılımıyla Güzelyayla'da dokumacılığın gelişmesi için iplik gibi iptidai maddeleri toptan ucuza alarak, ortaklara dağıtmak ve mamul mallarını satmak amacıyla 25 Mayıs 1942 yılında merkezi Muğla olmak üzere en az 1.600 lira sermaye ile kurulmuştur (Akça, 2002, s. 198-199). Güzelyayla Kooperatifi kurulduktan sonra Muğla dokumacılarına Türkiye'nin değişik vilayetlerindeki iplik fabrikalarından iplik getirterek, dağıtması Muğla'da dokumacılığın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Akça, 2002, s. 199).

İkinci Dünya Savaşı'nda hükümetin uygulamaya koyduğu savaş ekonomisi politikaları ve 12 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren Varlık Vergisi başta Denizli'deki dokumacılık sektörü olmak üzere bölge dokumacılığını çok ciddi etkilemiştir. Denizli Dokumacılar Kooperatifi'nden 9.542 lira 30 kuruş, vilayetin iplik sektörünü elinde tutan ve önemli tüccarlardan Cillov Kardeşlerden 13.500 lira olmak üzere büyük oranlarda vergi alınmıştır. Ayrıca dokumacılık yapan ve el dokumalarını satan kişilerden de vergi alınmıştır. Varlık Vergisi'nden sonra 1944 yılında yürürlüğe giren Fevkalade Kazanç Vergisi Kanunu da kent merkezine ikinci darbeyi vurmuştur. Kazanç Vergisi'ni ödemeyi göze alamayan dokumacılar atölye tipi üretimden ev tipi üretime dönmüştür (Büke vd., s. 22; Haytaoğlu, 2005, s. 164-167).

1942 yılında Türkiye'de giyecek eşya stoku iyice azaldığı ve ithalat da yapılamadığı için, tüccar ve halkın, yerli tezgâhlarda dokunan mallara talebi artmıştır. Bu talep karşısında tezgâh sahipleri, işlerine geleni işleyip, kaliteyi oldukça düşürmüşlerdir. Fakat hükümet savaşın neden olduğu birçok soruna rağmen ülkeye giyim eşyası getirmenin yolunu bulmuş ve piyasadaki boşluğu doldurmuştur. Bu durum karşısında yerli dokumacıların mallarına talep azalmış, özellikle kalitesi bozuk ve düşük mallar alınmaz ve aranmaz olmuştur. Bunu gören ve tüccar zihniyetiyle hareket eden dokumacılar, Kastamonu, Gaziantep gibi yerlerin tezgâhlarına hâkim olmuş, piyasa ne istiyorsa onu dokumaya ne araniyorsa o malı işlemeye başlamışlardır. Fakat Karacasu Dokumacılar Kooperatifi, piyasaya karşı katı bir tutum takınmış, piyasadaki ucuz mallar karşısında astarlık dokumaya ve bunları eski fiyatla satmaya devam etmeye çalışmıştır. Bu mallar tutulmayınca da malımızı satamıyoruz diye feryada başlamışlardır. Bu nedenle kooperatiflerin başına ehli idarecilerin getirilmesi ve kooperatiflerin çalışmaları-

nın yeniden düzenlenmesi bu sorunların çözümünde etkili olmuştur (Aydın Gazetesi, 5 Mart 1944). Kooperatiflerin kurulma amacı, ortakların mesleki ihtiyaçlarının giderilmesi ve elde edilen ürünlerin en iyi fiyatla satılması, malların kalitesinin arttırılması için gerekli makine ve desteğin verilmesi, hayat şartlarının iyileştirilmesinin sağlanmasıydı (Muğla Akyol Gazetesi, 9 Aralık 1944). Ancak tüccar zihniyetinin egemen olduğu kooperatifler ise amacına uygun hareket edememiş ve dağılma tehlikesi yaşamıştır (Muğla Akyol Gazetesi, 28 Mart 1944).

6 Ocak 1944 tarihinde Ticaret Odası'nda manifatura tüccarları ile Karacasu Kooperatifi, Aydın vilayetine dokuma gönderdiklerini, ancak bu dokumalar için araya başka şahısların (yani tüccarların) girmesinin önünün alınması amacıyla Aralık 1943 tarihinde Aydın vilayetine gönderilen malların satışının yapılmayacağını duyurmuşlardı. Çünkü kooperatifin koyduğu %3'lük zamma ilaveten tüccarlarda %5'lik bir zam yaparak, fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Dağıtım yapılması planlanan mallar ise Ocak 1944 tarihinde Aydın'daki manifaturacılara dağıtılmıştır. Satış şubelerinin kaldırılması ise kooperatif üyelerinin mallarının karborsaya düşmesine neden olmuştur (Aydın Gazetesi, 8 Ocak 1944). Ayrıca malların tek bir merkeze toplanmaya çalışılması da birçok hırsızlık olayının yaşanmasına yol açmıştır. Bu nedenle Aydın Karacasu Kooperatifi daha sonra Denizli vilayetindeki dokuma kooperatifleriyle bağlantısını da zayıflatmıştır (Aydın Gazetesi, 14 Ocak 1944; Aydın Gazetesi, 4 Mart 1944).

Pamuk sanayisinde dokumacılık kadar halıcılığın da göz önünde tutulması gerekmektedir. Halı imalında iptidai madde olarak en çok kullanılan, kalın numara pamuk ipliğidir. Gerek fabrika mamulâtı ve gerek el bükme ipliklerine belli miktarda yün ipliği eklenerek yapılmakta olan halı ve kilimler Aydın'ın çevre vilayetlerinde de birçok kişinin geçim kaynağı olmuştur. Özellikle Ispartada halı dokumak amacıyla birçok imalathane açılmıştır (Aydın Halkın Dili Gazetesi, 15 Haziran 1942). Daha sonra Aydın vilayetine bağlı köyler de teşvik edilerek, köylülerin halı dokumaya alıştırılması istenmiştir (Aydın Gazetesi, 2 Mayıs 1944). 1944 yılında yapılan pamuk ihracatından dolayı kooperatiflerde iplik sınırlamasına gidilmiştir. Ancak iplik sınırlamaları da kooperatiflerde sorunların yaşanmasına neden olmuş ve bunun çözümü için de kooperatiflerde görevli memurların kontenjanlarında sınırlamaya gidilmiştir (Muğla Akyol Gazetesi, 6

Haziran 1944). Kooperatiflerin büyük bir kısmı, bankalardan düşük faizle aldığı kredileri, kooperatif üyelerine daha yüksek faizle vermiş ve bundan da haksız kazançlar elde etmişlerdir. Tefeci zihniyetinden uzak kooperatif üyeleri ise çıkar gözetmediği için, kendilerine daha düşük kazanç sağlayarak, kooperatiflerinin savaş döneminde de ayakta kalmasını sağlamıştır (Onal, 2012, s. 83-84).

Nisan 1944 tarihinde Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'nin düzenlenen genel heyet toplantısında üyelerin sorunları dile getirilmiştir. Şikâyet konusu olan sorunlar arasında ön plana çıkan sorun ise her ortağın kooperatife iplik borcunun olmasıydı. Bu sorunun çözülmesi için her ortağa ikişer top iplik verilmesi, damga resminin belli miktarda olması ve kooperatifin bir uzmanı olması talep edilmiştir. Yapılan konuşmalardan sonra bir yılın karı olan 16.000 lira ile bir bina yapılması istenmişse de bu teklif kabul edilmemiştir (Muğla Akyol Gazetesi, 1 Nisan 1944). Toplantıda alınan kararlar 4 Nisan 1944 tarihli Akyol Gazetesi'nde eleştirilmiştir. Yapılan eleştirilerden en önemlisi ise toplantıda Muğla dokumacılığının tüm Ege Bölgesi'nde Muğla malı dokumaları olarak tanıtılması gerektiğinin vurgulanmasına rağmen, bunu destekler bir kararın çıkmamasıydı (Muğla Akyol Gazetesi, 4 Nisan 1944).

1944 yılı ortalarında ise iki tezgâhtan fazla tezgâhı olanların bu tezgâhları için iplik tahsisleri kaldırılmış, tezgâh başına iplik dağıtımı önce ayda 6, sonra 4 ve 2 pakete indirilmiştir. Bu kararın verilmesi iplik yetersizliğinin yanı sıra, tezgâhlara verilen ipliklerin karborsaya düşmesiyle açıklanmıştır. 1944 yılında Muğlada Güzelyayla Dokumacılar Kooperatifi'ne bağlı faaliyet gösteren 630 tezgâh bulunmaktaydı (Akça, 2002, s. 199). 1944'de Muğla vilayetine dağıtılması için 1.000 kilo yerli malı verilmiştir. Yerli dokumalar 100 kuruş gibi ucuz bir fiyattan satılmış ve kalitesi de halk tarafından beğenilmiştir (Muğla Akyol Gazetesi, 11 Kasım 1944). Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurt dışından daha kaliteli pamuklu ve ipekli dokumaların daha ucuza ülkeye girmesi sonucu Muğla dokumacılığı da bu ithalattan olumsuz yönde etkilenmiştir (Akça, 2002, s. 179). Bunun üzerine İktisat Vekâleti iplik dağıtım politikasında 1945 yılı başında değişiklik yapmış, yapılan değişiklikle Muamele Vergisi'ne tabi müesseselerin yani mihani ki tezgâhla üretim yapanların iplik ihtiyaçları daha geniş ölçüde karşılanmaya başlanmıştır (Tekeli vd., 2004, s. 447-448).

Kooperatiflerin açılması ve yaygınlaştırılması desteklenmesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı kooperatif sayısında düşüş yaşanmıştır. 1930'da 191 olan kooperatif sayısı, 1935'te en verimli döneminde iken 668'dir. Bu sayı 1940'da 543'e düşmüş ve savaşın sona erdiği yıl ise 596 olabilmektedir. Savaşın etkilerinin Türkiye'de azalması ile 1950 yılında bu sayı 900'e ulaşmıştır (Mülayim, 1974, s. 205).

Savaş yıllarında dokumacılık sektöründeki bunalım Milli Korunma Kanunu ile alınan önlemler ve kooperatifçiliğin desteklenmesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Kurulan dokuma kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri ile sektördeki üreticilerin piyasa koşullarından en az oranda etkilenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Hammaddenin Durumu

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'de etkisinin hissedilmeye başlamasıyla tarım ile ilgili düzenlemeleri yeniden gözden geçiren Türkiye, 1930'ların sonlarına doğru tarımsal üretimini hızla arttırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupada başladığı tarihlerde Türkiye'nin iyi bir ürün stokuna sahip olması, Türkiye için avantajlı bir durum olmuştur.

Dokumacılık için önemli bir hammadde olan pamuk ürünü yağmur, dolu ve selden çabuk etkilenen ve tesirinde büyük zararlar gören bir üründür. Bu sebepten dolayı hükümet, diğer ürünlerde olduğu gibi pamuk üretimini arttırmak için de önemli çalışmalar yapmıştır. Özellikle, Akala pamuğu diğer pamuk çeşitlerine göre daha fazla ürün veren pamuk türü olduğu için bu pamuğun tohumlarının dağıtılması, ekilme koşulları ve bakımı gibi konularda nelere dikkat edilmesi gerektiği ile ilgili çiftçilere bilgi verilmesi ve bu konuda çalışmaların yapılması, 1939 yılından sonra ekim, ürün ve ihracatta artışların yaşanmasını sağlamıştır (BCA, 030-0-010-000-000-118-825-3; Balıkesir Gazetesi, 6 Mart 1939; Balıkesir Gazetesi, 13 Mart 1939).

Bu ürünün ülkenin ekonomik kalkınmasına çok yararlı olacağı meclis gündemine de gelmiştir. Pamuk tohumunun köylü için çok masraflı olduğunu söyleyen Adnan Menderes, 3-4 kuruşa alınan pamuk çekirdeğinin uzun süre stoklanmasını istemiş, aksi takdirde ekim mevsimlerinde pamuk çekirdeği fiyatlarının üç kata kadar arttığını belirtmiş ve bu tarz küçük tedbirlerin büyük kolaylıklar sağlayacağından

bahsetmiştir (Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 1. Yasama Yılı, 2. Cilt Fihristi, 20. İnikat: 351). Savaşın başlaması ile piyasada oluşan tedirginlikten pamuk üreticilerinin etkilenmemesi için hükümet tarafından çiftçinin elindeki pamukların Ziraat Bankası tarafından 31-35 kuruştan alınmasına karar verilmiştir (Balıkesir Gazetesi, 25 Eylül 1939). Ayrıca, savaş ile birlikte ülkelerarası ticaret yollarındaki sıkıntının pamuklu mensucat fiyatlarına da yansımalarının olumsuz etkilerinin önlenmesi amacıyla fiyatların düşürülmesi için gümrük vergileri indirilmiştir. Pamuk üretimine gösterilen özen, ürün ihracatına da yansımıştır (Balıkesir Gazetesi, 11 Aralık 1939; Anadolu Gazetesi, 2 Şubat 1940). Diğer ürünlerde olduğu gibi birliğe veya kooperatiflere üye olmayanların ihracat yapmaları pamuk ürünü için de engellenmiştir. İthal tohumdan elde edilen pamuğun satış kilosu 51-62,5 kuruş olmasına rağmen, yerli pamuğun satış kilosu 43-45 kuruş olarak tespit edilmiştir (Anadolu Gazetesi, 4 Şubat 1940; Anadolu Gazetesi, 7 Şubat 1940). Avrupada savaşın hızla yayılması ithalat- ihracat dengesini etkilemiş, bir önceki seneye göre ekim ve üretim daha fazla olmasına rağmen (Tablo 1.), oldukça yüksek zam oranlarının (yaklaşık %30) yaşanmasına sebep olmuştur.

Pamuk, fabrikalar için de oldukça önemli bir ürün olduğu için ihraç edilmesi istenmemiştir. Çünkü pamuk ihraç edildiği zaman değeri artmakta ve pahalılaşmakta, bu durum da pamuklu ürünlerin fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır (Anadolu Gazetesi, 11 Şubat 1940). Ancak pamuk fiyatlarının yükselmeye devam etmesi, bir sonraki yıl çiftçileri pamuk ekmeye yöneltmiş ve 1938 yılındaki fazla ihracat da 1939 yılında Menderes Havzası'ndaki geniş araziye değerlendiren çiftçileri, burada pamuk ekmeye teşvik etmiştir. Ayrıca, birçok gencin askere alınması, ülkede askeri üniforma ihtiyacına neden olduğu için üreticiler tarafından bu ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Savaş yıllarında pamuklu mensucat ithali büyük ölçüde azaldığı için, hükümetin 1940 yılında yaptığı tohum yardımı ve karaborsacılık için tetikte bekleyen tacirlerin ellerindeki pamuk stoklarına el koyma çabası ile 1941 yılı için bol ürün hedeflenmiştir. Ancak ekim miktarındaki artış ve pamuk hastalığı olarak bilinen pembe kurtlarla mücadeleye verilen öneme rağmen (Anadolu Gazetesi, 1 Mart 1940), yaşanan doğal afetlerden dolayı istihsal miktarında ciddi düşüş gerçekleşmiştir (Tablo 1.). 1940 yılında meydana gelen doğal afetlerden dolayı, 1941

yılında pamuk kıymetli bir ürün özelliği taşımış, fiyatı nerdeyse ikiye katlanmıştır. Yaşanan bu fiyat artışı üreticiyi memnun etmiş ve bu durum yerel gazetelere de olumlu bir gelişme olarak yansımıştır (Aydın Halkın Dili Gazetesi, 10 Temmuz 1941; Aydın Halkın Dili Gazetesi, 15 Ağustos 1941). Birlik, pamuk yetiştiriciliğinde ve satışında elde ettiği kar ile Milli Aydın Bankası'na olan birtakım borçlarını tereddüt etmeden ödeyebilmiştir. Ancak her şeyin fiyatının 3-5 kat arttığı savaş koşullarında pamuk üreticileri, yaptıkları satışlarla ancak geçimlerini sağlayabilmiş ve bu nedenle 1942 yılında pamuk fiyatının da diğer ürünler gibi yükselmesini talep etmişlerdir (Aydın Halkın Dili Gazetesi, 19 Ağustos 1941; Aydın Halkın Dili Gazetesi, 15 Haziran-13 Temmuz 1942). Pamuk üreticileri zahmetli olan üretim işlerine, neredeyse tüm Avrupayı kasıp kavuran savaşa ve ihracat kanallarının daralmaya başlamasına rağmen, 1942 yılında pamuk istihsal miktarını arttırmayı başarmıştır. Müstahsilin sahip olduğu pamuğun ülke içinde, özellikle köylüye dağıtılan el tezgâhlarında ve fabrikalarda

değerlendirilmesi uygun görülmüş, ancak bu durum pamuk ihracat oranlarına önemli bir düşüş olarak yansımıştır (Tablo 1.). 1942 yılı Denizli ve Burdur gibi dokumacılığa yönelen vilayetler için de olumlu geçen bir yıl olmuştur. Milli Korunma Kanunu'nun 14. Maddesine dayanarak birçok ilde pamuklara el konulmuş ve bu pamuklar dokuma tezgâhlarına ip sağlaması için kooperatiflere verilmiştir (BCA, 030-0-018-001-002-103-69-20).

Tablo 1. 1937-1946 Yıllarında Türkiye Geneli Pamuk (Saf) İstihsalı, Pamuk Ekim Alanı, İhracat Değeri ve İhracat Miktarı (Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963 1964, s. 6; Tarla Ürünleri İstatistiği 1937-1939 1940., s. 5; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, s. 3; Aykut, 1943, s. 68-71; Aykut, 1947, s. 148; Türkiye İstatistik Yıllığı 1940-1941 1943, s. 385; Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941-1944 1945, s. 19; Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942-1945 1946, s. 19; Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1946 ve 1947 1948, s. 72-73)

Yıllar	Türkiye Geneli (Hektar)	Türkiye Geneli (Ton)	İhracat (Lira)	İhracat (Ton)
1937	308.574	67.285	5.481.502	11.233
1938	275.249	64.731	10.227.699	25.838
1939	290.378	68.751	4.189.725	9.154
1940	316.450	77.115	8.290.239	11.473
1941	327.565	64.336	4.915.757	8.132
1942	326.687	74.055	1.669.385	2.943
1943	249.948	53.392	9.184.850	8.569
1944	260.685	58.916	12.052.192	8.243
1945	231.377	54.379	1.863.697	761
1946	246.692	59.027	581.634	286

1942 yılında yerli malına gösterilen yoğun ilgiden dolayı giyim ürünlerinde kalite düşüklüğü yaşanmıştır. Hükümetin, ithalat yoluyla ülkeye kalitesi yüksek giyim ürünlerinin girmesine izin vermesi ile talebin kaliteli ürünlere yönelmesi, yerli üreticinin elindeki

ürünlere olan talebin azalmasına ve bu ürünlerin satışının düşmesine neden olmuştur. Bu durum 1943 yılında pamuk üretimi ile uğraşan köylü sayısını etkilemiş ve ekim miktarının düşmesine yol açmıştır (Tablo 1).

Tablo 2. 1937-1946 Yıllarında Kıyı Ege Vilayetlerinde Pamuk (Saf) İstihsalı (Ton) (Tarla Ürünleri İstatistiği 1937-1939 1940, s. 227-228; Tarla Mahsulleri İstatis-

tiği 1940-1942, s. 129-130; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946 1947, s. 151-153; Tarla Mahsulleri İstatis-tiği 1940-1945 1947, s. 50)

Yıllar	Izmir	Aydın	Muğla	Manisa	Balıkesir	Çanakkale
1937	5.904	5.521	9	5.945	1.499	986
1938	5.953	6.465	15	9.241	1.071	321
1939	6.717	4.682	52	9.856	644	102
1940	8.038	8.514	217	10.505	686	220
1941	5.704	7.030	152	7.871	448	190
1942	4.201	6.454	73	8.850	535	81
1943	3.589	3.791	37	5.174	480	147
1944	3.105	2.408	38	6.049	1.172	28
1945	1.093	4.132	37	2.830	124	12
1946	2.300	5.168	54	3.072	188	48

Tablo 3. 1937-1946 Yıllarında Kıyı Ege Vilayetlerinde Pamuk (Saf) İstihsalı (Ton) (Tarla Ürünleri İstatistiği 1937-1939 1940, s. 226-234; Tarla Mahsulleri İstatis-

tiği 1940-1942, s. 129-133; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946 1947, s. 151-156; Tarla Mahsulleri İstatis-tiği 1940-1945 1947, s. 50-51)

Yıllar	Afyon	Denizli	Kütahya	Burdur	Isparta
1937	-	2.209	152	101	15
1938	-	2.006	90	-	13
1939	-	3.920	110	-	19
1940	-	4.043	127	31	45
1941	-	3.748	101	10	28
1942	-	3.748	314	11	42
1943	-	1.677	329	3	21
1944	-	1.775	1.431	20	37
1945	-	1.601	8	16	15
1946	-	2.319	50	-	-

1940 yılında dokumacılık için hammadde arayışlarını hızlandıran köylüler, ipek böceği yetiştirmeye başlamıştır (Tablo 4). Ancak ülkede yaşanan iplik sıkıntısı, ihracat değerlerinin aynı oranda yükselmesine engel olmuş ve ihracatta düşüşler yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle iplik açısından en zor dönemin yaşandığı 1941 ve 1942 yıllarında da ihracatın olumsuz etkilenmesi nedeniyle üretilen ürünlerin ülke içerisinde değerlendirilmesi için çaba gösterilmiştir. 1941 yılında oluşan kuraklık ve sel felaketleri sonucu dut ağaçlarının kuruması, dut ağacı sayılarında ciddi düşümlere neden olmuştur (Tablo 5). Ancak 1942 yılında ülkenin yerli malı tüketimine yönelmesi sonucu köylünün elindeki dut ağaçlarına daha

dikkatli ve titiz bir şekilde bakması, elde edilen dut miktarındaki artışa da yansımıştır. İpek böceği yetiştirmek için verimli ve büyük dut yapraklarına ihtiyaç duyulması 1942'de üretilen yaş koza ve dut miktarına ciddi bir artış olarak yansımıştır (Tablo 4 ve Tablo 5). Bu sebeple dut ağacının en iyi dallarında ipekböceklerinin yetiştirilmesi için uygun ortamların sağlanması ve bu konuda eğitimlerin verilmesi devletin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Balıkesir vilayeti hem dut ağacı hem de ipekböceği yetiştirme konusunda önemli bir vilayettir (Balıkesir Gazetesi, 6 Mart 1939). Bazı vilayetlerde ipekböceği yetiştiriciliğinin yaygınlaşması için teşvik amaçlı koza bayramları düzenlenmiş ve dereceye girenlere

ödülleri verilmiştir (Aydın Gazetesi, 8 Temmuz 1944). Aynı zamanda halkevlerinin de bu yönde çalışmaları olmuş ve halkevleri tarafından köylerde ipekböceği yetiştiriciliği ile ilgili kurslar verilmiştir (Akça, 2002, s. 176).

Tablo 4. 1937-1946 Yıllarında Türkiye Geneli Yaş Koza İstihali (Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963 1964, s. 11; Aykut, 1943, s. 185-186; Aykut, 1947, s. 291; Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1943 1945, s. 18-19; Zirai İstatistik 1936-1956 1957, s. 9).

Yıllar	Ipekböcekçil İği Yapan Köy Sayısı	Ipekböcekçili İği Yapan Aile Sayısı	Açılan Ipek Tohum Kutusu Sayısı	İstihsal Edilen Yaş Koza (Ton)	Koza İhracatı (Lira)	Koza İhracatı (Kilo)
1937	2.075	50.108	53.889	1.975	134.184	93.846
1938	2.190	55.773	64.693	2.348	195.424	112.321
1939	1.691	43.886	54.066	2.243	386.628	231.642
1940	2.422	63.498	73.045	3.014	320.055	151.984
1941	2.496	69.587	60.912	2.324	81.905	
1942	2.587	74.010	70.157	2.874	3.040	
1943	2.877	74.309	82.228	3.389	3.145.877	
1944	3.066	76.028	80.534	3.035	3.848.647	
1945	3.081	75.200	75.511	2.668	804.344	
1946	3.122	73.159	81.796	3.190		

Dut ağacı hem dut yetiştirmede hem de ipekböceği yetiştiriciliğinde önemli bir rol oynamıştır. Dut ağacının verimli bir şekilde meyve verebilmesi, hava şartlarına da bağlıdır. Örneğin, 1941 yılında dikilen ağaç sayısının fazla olması o döneme ait dut istihsalinin fazla olmasını sağlamamıştır. Yaşanan kış koşulları nedeniyle iyi yetişemeyen ağaç yaprakları ipekböceği yetiştiriciliğini de olumsuz etkilemiştir (Tablo 4 ve Tablo 5).

Bu hava şartları, 1941'de hem ipekböceği yetiştiricilerinin sayısının azalmasına hem de dut üretiminin düşmesine neden olmuştur. İpek böcekçiliğinin, Denizli ve Balıkesir vilayetlerinde yaygın olarak ya-

pılması, dut üretiminin fazla olmasından kaynaklanmıştır. Ancak bazı yerlerde dut ağacı yetiştiriciliği, sadece kişilerin kendi bahçelerinde yaptıkları bir iş olarak kalmış, bunun için ayrı tarla ziraatı yapılmamıştır. Bu da hem dut ağaçlarının sayısının daha az olmasına neden olmuş hem de buna bağlı olarak ipek böceği yetiştiriciliğinin istenen düzeye gelmesini engellemiştir (Akça, 2002, s. 166).

Tablo 5. 1937-1946 Yıllarında Türkiye Geneli Dut İstihali (Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963 1964, s. 8; Aykut, 1947, s. 242; Meyve İstatistiği 1938-1942 1944: Birinci Sayfadan Önceki Sayfa)

Yıllar	Türkiye Geneli (Ağaç Sayısı x1.000)	Türkiye Geneli (Ton)
1937	2.311	47.084
1938	2.625	53.288
1939	3.259	56.458
1940	3.035	49.732
1941	3.061	28.380
1942	2.794	51.799
1943	2.846	41.519
1944	2.893	49.285
1945	3.012	43.229
1946	3.152	59.373

Tablo 6. 1937-1946 Yıllarında Türkiye Geneline Yapağı, Kıl ve Tiftik İstihsalı (Ton) (Tarım İstatistikleri

Özeti 1942-1963 1964, s. 14; Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944 1946, s. 1; Aykut, 1943, s. 146-147)

Yıllar	Yapağı	Kıl	Tiftik
1937	29.264	6.333	7.501
1938	31.482	6.473	7.618
1939	33.654	6.564	7.421
1940	33.297	6.698	7.722
1941	33.332	6.903	7.478
1942	30.542	6.503	7.554
1943	28.300	6.128	6.745
1944	30.299	6.749	6.743
1945	31.767	7.231	6.561
1946	31.202	7.154	5.586

Ege Bölgesi'ndeki yapağı istihsalı yaklaşık %20 civarında ülke ekonomisine katkı sağlarken, Manisa ve Afyon köylüsü yapağı istihsalinde ön plana çıkmıştır. Yapağı istihsalinde tarım ürünlerinde olduğu gibi yıldan yıla etkili dalgalanmalar görülmemiştir. Bu du-

rum hayvancılıkla uğraşan kesim için tarım sektörüne göre teşviklerin daha az olduğunun göstergesiydi.

Tablo 7. 1937-1944 Yıllarında Kıyı Ege Vilayetlerinde Yapağı İstihsalı (Ton) (Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944 1946, s. 10; Hayvan İstatistiği 1940 1942, s. 59).

Yıllar	Izmir	Aydın	Muğla	Manisa	Balıkesir	Çanakkale
1937	780	181	168	976	702	661
1938	770	218	177	1.051	767	745
1939	786	221	189	1.153	836	792
1940	804	236	185	1.201	905	796
1941	782	196	187	1.104	859	814
1942	741	180	182	1.000	776	692
1943	723	184	184	957	737	647
1944	763	202	198	1.057	806	663

Tablo 8. 1937-1944 Yıllarında İç Ege Vilayetlerinde Yapağı İstihsalı (Ton) (Hayvan Ürünleri İstatistiği

1929-1944 1946, s. 10-13; Hayvan İstatistiği 1940 1942, s. 58-64).

Yıllar	Afyon	Denizli	Kütahya	Burdur	Isparta
1937	1.399	357	468	249	233
1938	1.440	404	514	272	250
1939	1.586	420	556	281	277
1940	1.554	447	613	277	276
1941	1.506	397	556	280	266
1942	1.441	370	526	280	231
1943	1.427	370	540	280	241
1944	1.455	388	564	282	248

Tablo 9. 1937-1944 Yıllarında Kıyı Ege Vilayetlerinde Keçi Kılı İstihsalı (Ton) (Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944 1946, s. 10; Hayvan İstatistiği 1940 1942, s. 59)

Yıllar	Izmir	Aydın	Muğla	Manisa	Balıkesir	Çanakkale
1937	167	72	140	153	85	116
1938	164	65	133	153	83	119
1939	154	61	126	152	87	114
1940	154	62	129	157	82	111
1941	149	62	133	158	77	110
1942	153	58	135	156	71	113
1943	158	65	143	159	71	118
1944	177	75	161	177	73	129

Tablo 10. 1937-1944 Yıllarında İç Ege Vilayetlerinde Keçi Kılı İstihsalı (Ton) (Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944 1946, s. 10-13; Hayvan İstatistiği 1940 1942, s. 58-64).

Yıllar	Afyon	Denizli	Kütahya	Burdur	Isparta
1937	66	250	136	66	118
1938	62	253	126	76	120
1939	53	244	117	73	121
1940	52	258	123	277	123
1941	58	271	124	280	118
1942	52	272	118	280	114
1943	55	286	115	280	103
1944	54	297	126	282	115

Keçi kılı istihsalinde de durum yapığı istihsalinin ayınıydı. Sadece Burdur ve Denizli köylüsünün dokumacılıkla ilgilenmesinden dolayı savaş yıllarında keçi kılı istihsaline bu iki vilayet diğer Ege vilayetlerinden daha fazla önem vermiş ve adı geçen iki vilayette keçi kılı istihsaline diğer Ege vilayetlerine göre artış göstermiştir.

Dokumacılıkta en önemli hammadde olan pamuk mahsulü için gerek pamuk ekiminin teşviki gerekse ihracata konulan kotalar ile pamuğun ülke içinde tüketiminin belli bir seviyede olmasının sağlanması amacıyla sürekli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca dokuma için gerekli diğer hammadde kaynakları olan ipek, keçi kılı, tiftik ve yapığı ile ilgili düzenlemeler ile de bu maddelerin fiyatı ödenerek, el konulmuş ve iç piyasada tüketilmesi sağlanmıştır. Yapılan bu düzenlemeler ile savaş döneminde zaman zaman iplik sıkıntısı yaşanmasına rağmen dokuma tezgâhları için gerekli hammadde sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Dokumacılık, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan önce özellikle Ege Bölgesi'nde yaygın bir sektördür. Ancak, savaş koşullarının hayatı zorlaştırması ile yaşanan hammadde ve yedek parça sıkıntısı, kooperatiflerin sayısının azalmasına neden olmuş, köylüleri ürettikleri ürünleri iç pazarda dahi pazarlayamaz hale getirmiştir. Bu sorunlardan dolayı köylüler için tek çözüm, yetiştirdikleri her ürün için güvence verebilen ve ürünlerin satılmasını garantileyebilecek tüccarların bu ürünleri zamanında satın almasıyla gerçekleşebilirdi. Kooperatifler bu konuda köylülerin yardımına yetişmiş ve onlara her türlü desteği vermeye çalışmıştır. Özellikle de kooperatiflerin köylere yakın yerlerde kurulması, köylülerin ürünlerini hemen pazarlayabilmesini, bozulan ve eksik malzemelerinin kısa zamanda onarılmasını ve getirtilmesini sağlamıştır. Ürünlerin yetiştirilebilmesi, bozulan araç ve gereçlerin yerinde ve zamanında tamir edilmesi gibi halkevleri ile yapılan ortak çalışmalar sonunda, kre-

di desteğinin de zamanında verilmesi köylüye rahat bir nefes aldırılmıştır. Artan kooperatif sayısı ise savaş yıllarında yaşanan hayat pahalılığından, dokumacılık sektörünün daha az etkilenmesini sağlamıştır.

Kooperatiflerin yanı sıra, ülke genelinde üretimi arttırmak için hükümetin de gösterdiği çabalar ile halkı üretime teşvik edici uygulamalar da ağırlık kazanmıştır. Dağıtılan el tezgâhları ve Ziraat Bankası'nın tarım konusunda olduğu gibi dokumacılık için de verdiği krediler ile köylü dokumacılık sektöründe etkili rol oynamıştır.

Savaş yıllarında yaşanan olumsuzluklara ilaveten, gerçekleşen doğal afetler nedeniyle de köylü zor durumda kalmış, dokumacılık sektöründe özellikle pamuk üretimi de bu durumdan derinden etkilenmiştir.

Sel ve kuraklıktan dolayı, diğer tarım ürünlerinde üretimin azalması, ülkede savaş yıllarında yaşanan depremler ve Türkiye'nin de savaşa her an katılabileceği tedirginliğinden dolayı tarım ile uğraşan genç nesil askere alınmıştır. Bu durum hem ülkedeki ekonomik gücün farklı doğrultularda kullanılmasına neden olmuş hem dokumacılık sektöründeki iş gücünü etkilemiş hem de hammadde miktarının yeterli oranda olmasını engellemiştir. Bu sebepten dolayı kooperatifler ve köylüler kendi çabaları ile kalkınma yolunda önemli adımlar atmış, ancak savaş yıllarında kooperatifçilik ile uğraşan kesimin, tahmin edilenden daha az olması ve savaş koşulları, kurulan birçok kooperatifin de savaş şartlarına dayanamayarak kapanmasına yol açmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı süresince iplik dağıtımını devlet adına Sümerbank'ın yapması ve ipliğin kısıtlı olması da dokumacılığa büyük darbe vurmuştur.

Savaş nedeniyle uygulamaya konulan Varlık Vergisi ve Fevkalade Kazanç Vergisi de Ege Bölgesi dokumacılığını olumsuz etkilemiştir. Alınan yüksek oranda vergiler dokumacılık sektöründeki sermaye birikiminde ciddi oranda kayıp yaşanmasına neden olmuştur. Sektör hem maddi olarak sermaye kaybı yaşamış hem de ilerleyen dönemde el tezgâhı kullanımında kısıtlamaya giderek tezgâh miktarını, işçi sayısını ve üretim miktarını azaltmak zorunda kalmıştır. Varlık Vergisi'nin kooperatiflerden de alınması savaş yıllarında kooperatif aracılığı ile dokumacılığı geliştirme çabalarını da ciddi oranda sekteye uğratmış, gelen aşamada kooperatifler de dokumacılığın savaş sonrasında gerilemesini önlemede yetersiz kalmıştır.

Sonuç olarak, savaş yıllarında köylünün kalkınması için bir seçenek olarak dokumacılık önemli gelişmeler göstermiş ve bu işle uğraşanları sevindirmiştir. Ancak bu durum savaşın bitmesinden sonra hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Savaşın son yıllarında alınan vergiler ve dünyaca ünlü kilim ve halıların Türkiye'ye yoğun ithalatı karşısında, yerli dokuma sektörünün yok olması önlenememiş ve dokumacılık sadece savaşın olumsuz etkisinin azalması için kullanılan bir seçenek olarak kalmış ve eski önemini kaybetmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler

Afyon Haber Gazetesi

Anadolu Gazetesi

Aydın Gazetesi

Aydın Halkın Dili Gazetesi

Balıkesir Gazetesi

Muğla Akyol Gazetesi

Dergiler

Burdur Halkevi Dergisi

İnanç Sanat Kültür Dergisi

Kooperatifçilik Dergisi

Manisa Halkevi Dergisi

Kitap ve Makaleler

1967 Burdur İl Yıllığı.

1973 Uşak İl Yıllığı.

Afyon İli Raporu (1996). Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.

Akça, Bayram (2002). *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Aykut, Selim Sabit (1943). *Rakamlarla İktisadi ve İçtimali Türkiye*. Ankara: Recep Ulusoglu.
- , (1947). *Rakamlarla Türkiye*. Ankara.
- Atlı, Kemal (1943). Denizli Vilayeti Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifleri ve Birlik Kooperatifi. *İnanç Kültür Sanat Dergisi*, Yıl. 7, S. 80, 27-33.
- Bayçin, Nazmi (1945). Manisa'da Dokumacılık. *Manisa Halkevi Dergisi*, C. 8, S. 86.
- Büke, Ahmet vd. *Büyük Menderes Havzası Atlası*. İstanbul: S Basım Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
- Deniz, Bekir (2009). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Dulupçu, Murat Ali vd. *Geçmişten Geleceğe Isparta Ekonomisi*.
- Ete, Muhlis (1941). Türkiye'de Pamuklu Ev Dokuma Sanayinin Kooperatifleştirilmesi İmkânları. *Kooperatifçilik Dergisi*, 1 (10), 5-25.
- Haytaoğlu, Ercan (2005). Varlık Vergisi Denizli Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 11, İzmir 159-185.
- Kayacan, İsa (1991). *Burdur Hatıraları*. Ankara: Ece.
- Katircioğlu, Nuri (1958). *Bütün Isparta*. Ankara.
- Makal, Ahmet (2011). *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*. İstanbul: İletişim.
- Manisa'95* (1995). İzmir: Manisa Valiliği.
- Martal, Abdullah vd. (1993). TARIŞ Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği. *TARIŞ Tarihi*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı TARIŞ Tarihi Projesi, İzmir.
- Mortan, Kenan vd. (2009). *Denizli Ekonomisine Bakış*. İstanbul: Heyamola.
- Mülayim, Ziya Gökalp (1974). *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*. Ankara: Bilgi.
- , (1993). *Demokratik Kooperatifçilik Politikası ve Toprak Reformu*. Ankara: Yetkin.
- , (1999). *Kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin.
- , *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*. Bilgi.
- Önal, Nevzat Evrim (2012). *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*. İstanbul: Yazılama.
- Saden, Kemal (1939). Dokumacılık. *Burdur Halkevi Dergisi*, C. 1, S. 1.
- Tan, Vedat (1938). *İzmir Cumhuriyetin 15. Yılında*. İzmir.
- TARIŞ Bank Tarihi* (1993). İzmir: Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı.
- Tekeli, İlhan vd. (2004). Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin Tarihi. *Cumhuriyetin Harcı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- TÜİK, *Dış Ticaret Yıllık İstatistik 1946 ve 1947 Kısım-2* (1948). Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- TÜİK, *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944* (1946). Pulhan Matbaası.
- TÜİK, *Hayvan İstatistiği 1940* (1942). Hüsnü Tabiat Basımevi.
- TÜİK, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik (1941-1944) Kısım-4* (1945). Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- TÜİK, *Harici Ticaret Yıllık İstatistik (1942-1945) Kısım-4*. (1946). Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.

- TÜİK, İstatistik Yıllığı 1940-1941* (1943). Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi.
- TÜİK, Meyve İstatistiği 1938-1942* (1944). Ankara.
- TÜİK, Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963* (1964). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- TÜİK, Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946* (1947). Ankara.
- TÜİK, Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942*. Ankara.
- TÜİK, Tarla Ürünleri İstatistiği 1937-1939* (1940). Ankara: Recep Ulusoğlu.
- TÜİK, Tavukçuluk, Arıcılık, İpekböcekçiliği İstatistikleri 1935-1943* (1945). Ankara.
- TÜİK, Zirai İstatistik 1936-1956* (1957). Ankara.
- Uşak*, Cumhuriyetin 75. Yılında Uşak valiliği tarafından yayınlanmıştır.
- Uysal, Mustafa Ali (2011). Cumhuriyet Öncesi Burdur Ekonomisi. Z. Gölen (Ed.). *Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyete Burdur*, Isparta: Fakülte.
- Yavuz, Çiğdem (2008). Ezinède Yöresel El Sanatları. *Ezine Değerleri Sempozyumu 29-30 Ağustos 2008*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.